

1.02
Prejeto 3. 2. 2004

UDK 323.1(497.1):342.24"18/1914"

Dragomir Džoić, Stipe Ivanda*

Jugoslovanska misel in načela federalizma na Hrvaškem do prve svetovne vojne

IZVLEČEK

Jugoslovanska ideja je bila intelektualna stvaritev, ne pa rezultat nacionalnega razvoja južnoslovanskih narodov, med njimi tudi Hrvatov. Pod vplivom jugoslovanske ideje so hrvaški izobraženci in politiki predvideli Jugoslavijo kot federativno skupnosti narodov, medtem ko je pri večini srbskih izobražencev in politikov bil cilj, da se Srbija ozemeljsko razširi. Jugoslovanska misel je bila v Kraljevini Srbiji samo pomožno sredstvo za oblikovanje programa Velike Srbije. V teh bistveno nasprotujočih si stališčih dveh državnih konceptov je bila srž političnih spopadov v Kraljevini Jugoslaviji, ki so trajali do leta 1941 in so privedli do njenega hitrega zloma.

Ključne besede: jugoslovanska misel, federalizem, ilirsko gibanje, velikosrbska ideja, trialistični koncept, Stranka prava, Narodna stranka, Hrvaška, Kraljevina Srbija

ABSTRACT

THE YUGOSLAV IDEA AND THE PRINCIPLES OF FEDERALISM IN CROATIA BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The Yugoslav idea was an intellectual concept rather than a result of the national development of the southern Slavic nations, including the Croats. Influenced by the Yugoslav idea, the Croat intelligentsia and politicians envisaged Yugoslavia as a federal community of nations, whereas the majority of their Serbian colleagues viewed it as a means for the territorial expansion of Serbia. In the Kingdom of Serbia, the Yugoslav idea was merely an auxiliary means to forming the programme of Greater Serbia. These two essentially conflicting concepts of the State were at the core of the political skirmishes in the Kingdom of Yugoslavia and were among the causes for its rapid collapse in 1941.

Key words: Yugoslav idea, federalism, Illyrian movement, idea of Greater Serbia, trialist concept, Party of Rights, People's Party, Croatia, Kingdom of Serbia

* Dragomir Džoić, dr., Visoka policijska škola u Zagrebu, HR-10000 Zagreb, Avenija Gojka Šuška 1;

Stipe Ivanda, dr., Visoka policijska škola u Zagrebu, HR-10000 Zagreb, Avenija Gojka Šuška 1.

Govoriti o federalizmu južnoslovanskih politikov, tudi hrvaških, je nemogoče brez razumevanja zgodovinskega pojava, imenovanega jugoslovanska ideja zaradi programa, ki mu je bil cilj oblikovanje jugoslovanske države. To je glavni razlog, da je pričujoče delo povezano z obema ključnima pojmom: jugoslovanska misel in federativno načelo.

Večina politikov na Hrvaškem je v obdobju 1918-1941 zastopala stališče, da bi skupna država južnih Slovanov morala biti urejena federativno; nasprotno od njih se je večina političnih strank v Srbiji zavzemala za centralizirano državo, v kateri bi imela Srbija poseben (privilegiran) položaj.

V pričujočem delu želiva na osnovi obsežnega izvirnega gradiva in literature o tej temi kritično osvetliti probleme, povezane z jugoslovansko idejo in načelom federalizma, da bi se lahko podkrepila zgodovinska dejstva, po katerih je, ne glede na težavnost položaja, v katerem je bila Hrvaška v obdobju 1918 do 1941, uspela ohraniti svojo kulturno dediščino in tudi državno identiteto.

Politične stranke na Hrvaškem v 19. stoletju in njihov odnos do jugoslovanske misli in načela federalizma

S porazom ogrsko-hrvaške vojske pri Mohaču leta 1526 in s smrtjo ogrsko-hrvaškega kralja je bila uničena ogrska država, hrvaška kraljevina pa je bila zmanjšana na ozemeljski "ostanek ostanka" nekoč slavne hrvaške kraljevine'. Z zmago je sultan Sulejman II. zmanjšal Hrvaško na Slavonijo do Pakraca ter na območje zahodno do Une preko Bihaća in Otočca do Velebita.

Glede tega je treba izpostaviti dva dejavnika. Eden od teh je dejstvo, da je od leta 1442 Sabor Kraljevine Slavonije redno pošiljal na zasedanje ogrskega državnega zbora svoje predstavnike, kar je vsekakor znak slabljenja državno-pravnega položaja Slavonije. Nasprotno, hrvaški sabor tega počel. Druga okoliščina je ta, da se je politično ime Hrvaške v drugi polovici 15. stoletja širilo tudi na območja severno od Save, za katera se je do tedaj smatralo, da pripadajo Slavoniji.

Vsekakor je posebnost Hrvaške v odnosu do Ogrske prišla jasno do izraza tudi 1. januarja 1527, ko so predstavniki Hrvaške za 'kralja in gospodarja kraljevine Hrvaške' izbrali Habsburžana Ferdinanda, čeprav je tudi v tem primeru podrejenost Hrvaške proti Ogrski vidna tudi iz same stanovske prisege zvestobe".¹

Na ta način so se znašli južnoslovanski narodi razdeljeni med več držav. Tak položaj jih ni samo postavljajl v odnos svojevrstne medsebojne izolacije, ampak so se morali zelo boriti za ohranitev nacionalnih identitet.

Od leta 1712, ko je hrvaški sabor sprejel Pragmatično sankcijo o priznavanju dedne pravice na hrvaški prestol tudi ženski veji Habsburžanov, je Hrvaška želela za zaveznika prodobiti dunajski dvor, da bi oslabil stalni pritisk Ogrske. Jaroslav Šidak je menil, da je bil od tega časa "osnovni politični problem Hrvaške v tem, da v medsebojnem boju Madžarov z Dunajem ohranijo svojo samostojnost".²

To je bil tudi politični problem Hrvaške vse do propada habsburške monarhije.

Ogrska, za razliko od Hrvaške, ni takoj sprejela ženske veje Habsburžanov, s čimer so prisilili Dunaj, da je s sprejetjem ogrske Pragmatične sankcije (1723) razglasil Hrvaško za nedeljivi del Ogrske. To je privedlo do prodora madžarske nacio-

¹ Hodimir Sirotković, Lujo Margetić: Povijest države i prava naroda SFRJ, Zagreb 1988, str. 59.

² Jaroslav Šidak: Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti. Zagreb 1981, str. 203.

nalne ideje na Hrvaško, hkrati pa je okrepiło odpor proti madžarski nevarnosti raznorodovanja in spodbudilo bujenje hrvaške nacionalne zavesti in preporodnega gibanja, katerega cilj je bil politična samostojnost Hrvaške, čeprav ta ni zanimala okvira ogrske države. Najvidnejši predstavnik tega nacionalnega bujenja na Hrvaškem je bil Ljudevit Gaj, katerega najplodnejše obdobje je bilo od leta 1830 do 1848. S svojo preporoditeljsko dejavnostjo je Gaj veliko prispeval k ustvarjanju "jugoslovanske ideje", prek poudarjanja pomena enotnosti med južnimi Slovani in njihovega združevanja okoli "imena ilirskega".

Pri razlaganju idejno-političnega razvoja in za razumevanje Gaja, po mnenju Šidaka, nimajo vsi avtorji enakega pristopa. Od zgodovinarjev iz tujine je posebno opozarjal na dela Elionor Muray - Despalatović in njeno obravnavanje Gajevega "vseslovanstva" in "nacionalizma".

"Čeprav je ugotovljala, da se je Gaj 'zavedal, da je Slovan (...) preden je spoznal, da je Hrvat' (str. 212), je vseeno na koncu ugotovila, da je panslavizem bil zanj 'važen samo v kolikor je pasivno pripomogel k razvoju ilirizma (str. 120). Za pravilno razumevanje tega sklepa je treba razumeti, da se 'panslavizem' tukaj ni uporabljal v smislu političnega združevanja Slovanov pod vodstvom Rusije, ampak v duhu Kollarjeve 'vzajemnosti'. Čeprav nekateri izvirni podatki iz obdobja od leta 1843 do 1848 dopuščajo možnost, da se Gajevevu vseslovanstvu dodalo tudi izrazitejše politično obeležje, daje avtorju uporabljeno gradivo pravico, da problem, vreden posebne pozornosti, izrazi s to dognano formulacijo: 'Dokler je, torej panslavizem, deloval v skladu z ilirskimi in hrvaškimi težnjami, ga je bilo vredno podpirati in braniti, ko pa so se pojavile možnosti spopada panslavizma in ilirizma oziroma hrvaškega nacionalizma, je panslavizem padel na drugo mesto' (str. 121). (...) Avtor upravičeno zaključuje svoj prispevek s trditvijo, da Gajeva izbira ilirskega imena 'ni bila napaka, kajti druge možnosti ni bilo' (str. 122)".³

Drugi pomembnejši prispevek o Gaju je, po mnenju Šidaka, razprava Inne I. Leščilovske o avstroslavizmu⁴ in jugoslavizmu v hrvaški nacionalni politiki leta 1848. Avtorica je izhajala iz ocene, da je avstroslavizem politika, ki se zavzema za federativno ureditev Habsburške monarhije, pri čemer so nosilci tega koncepta fevdalno-absolutistične sile in krona. "Nasprotujoč takšnemu razumevanju avstroslavizma politiki jugoslavizma, je avtorica Gaja smatrala za tedaj 'glavnega nosilca ideje o južnoslovanski državni neodvisnosti' na Hrvaškem (str. 294)".⁵

Vendar, povzema Šidak, se je tudi avtorica zavedala, da Gaj v konkretni praksi ni imel možnosti za drugačno politiko razen za avstroslavizem, torej za preureditev habsburške monarhije navznoter, ker bi vsak drugačen program, ki bi zagovarjal spremembe zunaj mej monarhije, bil tedaj neuresničljiv.

Pri Hrvatih se bujenje nacionalne zavesti ni pojavljalo samo kot hrvaška nacionalna misel, ampak je hkrati kazalo potrebo po bujenju skupnosti južnih Slovanov, s

³ Šidak, n.d., str. 248.

⁴ Avstroslavizem je bil program preureditve Habsburške monarhije v federativno državo. Glavna načela tega programa je predstavil K. Havliček Borovsky (1846). Razdelal ga je 1848/49 česki zgodovinar F. Palacky. Sprejemanje avstroslavizma pri Hrvatih je bilo posledica madžarske raznarodovalne politike južnoslovanskega prebivalstva na Hrvaškem. Zardi tega so predstavniki Hrvaškega sabora tudi sodelovali na Slovanskem kongresu v Pragi. Avstroslavizem so na Hrvaškem zagovarjali predvsem narodnjaki (1848-49), ki so predlagali preureditev avstrijskega cesarstva po načelu ustavne svobode in narodne enakosti. Avstroslavisti so smatrali, da bi morali monarhijo urediti, tako da bi bila sestavljena iz treh enot, od katere bi eno predstavljala etnično območje južnih Slovanov.

⁵ Šidak, n.d., str. 248.

težnjo po razširitvi programa gibanja. Tisti, ki so ga začeli, so ga imenovali ilirsko gibanje po plemenskem imenu praprebivalcev, ilirskega plemena na Balkanskem polotoku.

Jaroslav Šidak je ilirsko gibanje opredelil: "Preporoditeljsko gibanje, ki je položilo temelje moderni hrvaški naciji (...) kot skupnemu imenu, kakršno je bilo tedaj mogoče po prepričanju njegovih soudeležencev najprimernejše, da v sebi združi različna pokrajinska ali regionalna 'rodoslovna' (genetična) imena ne samo na hrvaškem etničnem območju, marveč sploh med južnimi Slovani".⁶

Treba je ponovno poudariti, da so bila prva izražanja jugoslovanstva prežeta z romantičnim zanosom. Tako se v pesmi "Slavsko ime"⁷ poziva k bratstvu in slogi Slovanov in kaže na velik pomen vseslovanstva.

Ilirci so se bojevali za uvedbo enotnega ilirskega vseslovanškega knjižnega jezika, ki naj bi postal osnova združevanja ne samo Hrvatov, ampak vseh južnih Slovanov in to ne le na kulturnem, marveč tudi na gospodarskem in političnem področju. Zato so ilirci podpirali jezikovne reforme Vuka Karadžića v Srbiji in njegovo zavzemanje za uvedbo enotnega slovanskega narodnega knjižnega jezika za južne Slovane (štokavskega). Zavzemanje ilircev na Hrvaškem za uvedbo ilirskega vseslovanškega jezika in Karadžićeva reforma jezika v Srbiji, sta prispevala h krepitvi jugoslovanske ideje. Posebno vlogo pri tem je imela književnost.

"S širjenjem obzorja je Andrija Kačić-Miošić v 'Razgovoru ugodnom', kot Hektorović in Gundulić, opeval na 'slovinskem', v štokavščini, junaštva Tomislava in Nemanjićev, Tvrtka Bosanskega in 'bolgarskih vladarjev'. Njegov primer je, kar je treba opozoriti, spodbudil Dositeja, da je s posredovanjem Petra Preradovića, pisca ostrih poslanic in Sime Milutinovića Sarajlije, od katerega so se učili tudi sam, posegel k jezikom bližnjih narodov. Kačić je prispeval k Njegoševi jezikovni izobrazbi in njegovi opredelitvi za Vukovo pot".⁸

Sčasoma je začetni romantični zanos ilirskega vseslovanstva prepustil mesto realnim, utilitarističnim interesom meščanske družbe, ki ji "vseslovanstvo" in nacionalno zbiranje bilo sredstvo, ne pa cilj.

"Ko je grof Janko Drašković v svoji 'Disertaciji' pisal nacionalni program in se opredelil za 'naški jezik' (štokavski), je nastopal kot plemič, ki mora v prvi polovici 19. stoletja končno delati in zaslužiti: mislil je na čim širši prostor za trgovino preko celega slovanskega Juga, ne pa tudi na državo. Prav tako na srbski strani pri sprejemanju Vukove reforme (1868), štiri leta po Karadžićevi smrti, na državni tehtnici ni toliko vredna reformatorjeva veličina (vseeno katera književna dela Radičevića, Mažuranića, Njegoša so dala Vuku podporo), kolikor so bile važne najbolj banalne politične potrebe kneževine; da pride čim prej do pismenih uradnikov, 'čatov', usposobljenih za vodenje administracije in za urejanje katastrskih knjig. Vukov jezik je znal vsak, način pisanja je bil neprimerljivo lažji in enostavnejši od 'slavjenserskega'.⁹.¹⁰

⁶ Jaroslav Šidak: Ilirski pokret. V: Zbornik Društveni razvoj u Hrvstaskoj od XVI do početka XX stoljaća. Zagreb 1981, str. 191.

⁷ "Slavsko ime", "Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska", br. 30 od 24. srpnja 1847.godine. "Složimo se bratjo Slavi! / Vreme je veće tude, / Napredujmo u ljubavi, / Da prestanu zlobe hude. // Jedna majka nas porodi, / Jednom mišlju svi stupamo! / Da nas naša slava vodi / Sversi, za kom mi težimo."

⁸ Predrag Matvejević: Jugoslovenstvo danas. Beograd 1984, str. 127.

⁹ Knjižni jezik pri južnoogrskih Srbih v 18. stoletju, mešanica ruskoslovanškega in srbskega ljudskega jezika.

Meščanski razred južnoslovanskih dežel in držav je uvidel, da je poleg drugega za ustvarjanje lastnih gospodarskih interesov potrebna ideološka podpora. Da bi ustvaril takšno podporo, kot jo je v Franciji imelo meščanstvo v prosvetljencih (Montesquieuu, Voltaireu, Rousseauu) in enciklopedistih (Helvetiusu, Holbachu, Diderotu), je moral združiti okoli svojih političnih programov inteligenco in jo postaviti v službo svojih političnih ciljev.

Najboljši vzor nacionalnemu zbiranju meščanstva na Hrvaškem so predstavljale organizacije meščanstva v Nemčiji in Italiji, katerih cilj je bil združitev - v Nemčiji "Mlada Nemčija", v Italiji "Mlada Italija". Poglavitnemu cilju meščanstva na Hrvaškem - ustvaritev enotnega jugoslovanskega tržišča - je ustrezalo jugoslovanska ideja in to tako politična kot tudi kulturna misel, ker se je zavedalo, da bo ta misel vplivala na ustvarjanje praktičnega dela njenega političnega programa.

Da je treba zagotoviti enotno tržišče za kapitalistični način proizvodnje, se je meščanstvo na Hrvaškem strinjalo. Vendar je nastal spor o načinu ustvarjanja takega tržišča. Glede tega je bilo več pogledov, ki so bili izraz regionalnih interesov meščanstva.

Integralna jugoslovanska ideja škofa Strossmayerja¹¹ in Narodne stranke je temeljno izhodišče imela v ilirskem gibanju.

Na Hrvaškem so se okoli ilirskega imena zbrale različne politične skupine v relativno homogeno in enotno gibanje. S pešanjem ilirskega gibanja, po zadužitvi revolucionarnih gibanj v Evropi leta 1848 in tudi v avstrijskem cesarstvu, je bilo te enotnosti konec. V Evropi, tudi v Avstriji, je nastopila doba absolutistične oblasti. Politična aktivnost na Hrvaškem, ki je v času absolutizma povsem zamrla, je bila oživiljena z uvedbo ustavnega stanja v avstrijski monarhiji, z Oktobrsko diplomo 20. oktobra 1860. Uvedena je bila pod vplivom zunanje političnih neuspehov Avstrije (poraz avstrijske vojske pri Solferinu 1859 proti francosko-piemontski koaliciji). Avstrijski cesar Franc Jožef I. je bil prisiljen končati absolutistične državno-pravne odnose, da bi utišal vse izrazitejše zahteve narodov v monarhiji. Njihovo nezadovoljstvo je bilo izraz bujenja nacionalne zavesti, ki se je prvotno izražala kot zahteva po jezikovno-kulturni emancipaciji, in je preraščala v gibanja s politično osnovo, kar je predstavljalo resnično nevarnost za obstoj cesarstva. V takšni notranjepolitični napetosti, z namenom utišati splošno nezadovoljstvo v državi, je cesar izdal Oktobrsko diplomo.

Ta diploma je dajala Kraljevini Hrvaški in Slavoniji omejeno stopnjo avtonomije. Ta se je kazala v pravici sklicevanja hrvaškega sabora in delegiranja z Diplomom določenega števila zastopnikov v državni svet na Dunaju, s tem da so morali predhodno predstavniki hrvaško-slavonskega in ogrskega sabora ugotoviti odnos Ogrske do banske Hrvaške in Slavonije, oziroma so morali rešiti državno-pravne odnose v skladu z Oktobrsko diplomo.

V soglasju z Diplomom je bil 5. novembra 1860 na Hrvaškem in v Slavoniji uveden

¹⁰ Matvejević, n.d., str. 129.

¹¹ Josip Juraj Strossmayer (1815-1904), škof in politik. Doktorat iz filozofije je dosegel v Pešti leta 1834, doktorat iz teologije pa 1842. Za škofa Bosansko-sremske škofije s sedežem v Đakovu je bil imenovan 1849. Leta 1868 je osnoval Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti (JAZU), leta 1874 pa Zagrebško Vseučilišče. Privatno zbirko dragocenih slik je poklonil JAZU, pomagal je pri osnovanju inštitutov in knjižnic kot tudi tiskarne na Cetinju. Materialno je pomagal Matici srpski in Slovenski matici. Deloval je v duhu združevanja pravoslavne in katoliške cerkve in tudi za demokratizacijo cerkvene hierarhije.

kot uradni hrvaški jezik in ob Državnem svetu na Dunaju se je ustanovil Začasni dikasterij za Hrvaško in Slavonijo. S cesarjevo odredbo z dne 23. januarja 1861 je Začasni dikasterij prerasel v Kraljevi hrvaško-slavonski Dikasterij,¹² ki je začel uradno delovati 25. januarja 1861. Na čelo Dikasterija je bil postavljen Ivan Mažuranić.¹³

Z državno zakonsko listino, komad IX, št. 21 z dne 5. marca 1861 je Franc Jožef I. sklical pokrajinske svete Ogrske, Hrvaške, Slavonije in Avstrije (v okviru te je bila Dalmacija) z nalogo izbrati poslance za Cesarski svet na Dunaju.¹⁴

Dne 14. marca 1861 je Dvor obvestil Hrvaški sabor o vzpostavitvi Kraljevega namestniškega sveta za Hrvaško in Slavonijo, katerega bo vodil hrvaški ban.

Novoustanovljeni Kraljevi hrvaško-slavonski dikasterij je z odredbo (št. 583/111) z dne 7. aprila 1861 uvedel hrvaščino v šole na Hrvaškem.

Da so bile vladarjeve liberalistične reformečasne, se je videlo iz cesarjevega odgovora hrvaškemu saboru, ki je zahteval uvedbo večje stopnje avtonomije Hrvaške, kot jo je predvidevala Oktobrska diploma 8. novembra 1861. Ta cesarjev odgovor je dejansko predstavljal razpustitev Sabora.¹⁵

Obdobje ustavnega stanja v habsburški monarhiji, kar je oblast smatrala za začasno popuščanje svojim narodom, dokler ne bo ponovno okrepila svojih pozicij in se konsolidirala, je bilo dovolj dolgo obdobje, da se je v tem času prebudil duh nacionalnih samozavedanj. V obdobju ustavnosti se je politično življenje aktiviralo in razkrilo dejstvo, da predstavlja neustavno stanje umetni pokrov za težavne razmere in odnose, predvsem pa za nerešeno nacionalno vprašanje. To je postajalo predvsem v vrsti notranjepolitičnih problemov monarhije. Aktiviranje političnih sil na Hrvaškem je kazalo še na eno dejstvo, ki je v kasnejši zgodovini Hrvaške odigralo zelo pomembno vlogo. To je bila velika raznovrstnost političnih sil in gibanj.

Poglavitni kriterij za oblikovanje političnih strank in skupin na Hrvaškem je bil odnos do nacionalnega vprašanja. Glede tega sta bila v glavnem dva državno-pravna koncepta: jugoslovanski in vsehrvaški; ta je črpal programske osnove v zamisli hrvaškega državnega prava.

Snovalca "jugoslovanske ideologije" na Hrvaškem sta bila djakovski škof Strossmayer in zgodovinar in duhovnik Franjo Rački. Medtem ko se je Strossmayer postavil v službo jugoslovanske ideje politično in materialno, je bil Rački teoretik te misli.

Leta 1861 sta Strossmayer in Rački obnovila Narodno stranko, katere program je sprva temeljil na programu ilircev iz leta 1844. Kot svojo osnovno nalogo je Narodna stranka poudarjala zedinjenje razdrobljenih hrvaških pokrajin v eno celoto (Hrvaška, Slavonija in Dalmacija) in dosego državne samostojnosti v okviru avstrijskega cesarstva (trialistični koncept, po katerem bi Avstrija, Ogrska in

¹² Hrvaški dvorni dikasterij je bil namestniški svet, tj. ustanova s sedežem na Dunaju in podrejen avstrijskemu ministru za notranje zadeve, ki je upravljalo s posli Hrvaške in Slavonije; na čelu je bil (1860-1865) kot 'kancler' Ivan Mažuranić, kasneje ban. Bratoljub Klaić: Riječnik stranih riječi, str. 297.

¹³ Ivan Mažuranić (1814-1890), pesnik, politik; končal je pravno fakulteto in bil 1850 imenovan za vrhovnega državnega odvetnika, 1860 pa za predsednika Hrvaške dvorne dikasterije; 1861 do 1865 je bil dvorni kancler, 1871 do 1873 predsednik Hrvaškega sabora, od 1873 do 1880 hrvaški ban. Do 1849 je sodeloval v ilirskem gibanju in je zastopal stališče enotnosti Hrvatov in Srbov. Po zlomu revolucije 1848 je svoja radikalna stališča spremenil in vse bolj zagovarjal sodelovanje z oblastjo.

¹⁴ Cesarski svet na Dunaju je bil najprej posvetovalni organ avstrijskega cesarja; ustanovljen je bil 1849. Na stopnjo parlamenta ga je postavil cesar s Februarskim patentom leta 1861. bil je dvodomni - gornji in spodnji dom. Poleg tega je ustanovil tudi Cesarski svet za avstrijske kronske dežele. Od 1867 do 1918 je bil Cesarski svet skupni parlament avstrijske Cislajtanije.

¹⁵ Sbornik zakonah I naredabah za Hervatsku I Slavoniju, Komad XV, Godina 1863, str. 381.

Hrvaška sestavljale federativno skupnost, ki bi jo združevala osebnost vladarja; torej nekakšna vrsta trialistične personalne unije).

"Rački se je mnogokrat razpoznaval v politiki naše monarhije kot federalist. Samo v takem sistemu bi se Hrvaška lahko znebila premoči Ogrske, ki je lahko po njegovem mnenju usodna tudi za bodočnost njegovega naroda ... 'Grešimo' - je rekel - ' ko priznamo, da je Hrvaška pod krono sv. Štefana. Kroni sv. Štefana in Zvonimirja sta dve pravno različni kroni, dva nekdanja ločena simbola dveh različnih neodvisnih držav. Zdaj je v resnici en simbol, vendar se v njem predstavljata dve ločeni zvezni državni posebnosti".¹⁶

Z zavzemanjem Strossmayerja in Račkega je bila leta 1861 osnovana Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti (JAZU). V njenem Pravilniku o delu se je poudarjalo, da temelji na jugoslovanski ideji, z nalogo da širi znanost in umetnost na slovenskem jugu, med Hrvati, Srbi, Slovenci in Bolgari, v členu 4. Poslovnika pa je poudarjeno, da je uradni jezik Akademije "hrvaški ali srbski, spisi pa so lahko napisani tudi v slovenskem ali bolgarskem".

Akademija je imela odločilno vlogo v širjenju jugoslovanske misli in skupnosti in to ne le na kulturnem, ampak tudi na političnem področju. Naloga jugoslovanstva JAZU je po mnenju Strossmayerja in Račkega predstavljala most za sodelovanje Hrvatov z drugimi južnoslovanskimi narodi.

Predvsem je bilo iskreno sodelovanje Strossmayerja in Račkega s posameznimi vidnimi osebnostmi kulturnega življenja Kneževine Srbije. Storila sta vse, da sta pripeljala na mesto tajnika JAZU srbskega pesnika Djura Daničića.¹⁷ Postal je prvi tajnik JAZU in bil predviden za naslednika Račkega na mestu predsednika. Da se to ni izpolnilo, je bila kriva njegova prezgodnja smrt. Ob njegovi smrti je Rački v pismu Strossmayerju zapisal, da je bil pogreb, ki ga je priredila Akademija, demonstracija sloge med Hrvati in Srbi in da bodo ta dober vtis, ki so ga dobili srbski predstavniki na pogrebu, uporabljen. "Daničić postaja živa vez med akademijo in najumnejšimi Srbi", je zapisal Rački.¹⁸

Za Račkega so bili Hrvati in Srbi en narod in nenehno je opozarjal na njihovo bližnjo sorodnost v primerjavi z drugimi južnoslovanskimi narodi. Čeprav je stališče Račkega o Hrvatih in Srbih vsebovalo unitarizem, pa to ni pomenilo nepriznavanje srbske in hrvaške nacionalne individualnosti. Nasprotno, saj je Rački opozarjal na specifičnost državno-pravnega, političnega in kulturnega razvoja Srbov in Hrvatov, pri čemer je poudarjal, da je to treba upoštevati. Kljub specifičnim razlikam je menil, da so Srbi in Hrvati najbližji bratje po krvi. Zato je Rački smatral, da se lahko le v skupnosti odvrnejo vse sovražne pritiske.

Strossmayer in Rački sta bila le najvidnejša predstavnika jugoslovanske ideje na Hrvaškem. Brez podpore, ki jo je nudil del meščanstva in inteligence, te misli ne bi mogla razvijati. Le v luči teh odnosov je mogoče razumeti vpliv, ki ga je imelo jugoslovanstvo na Hrvaškem.

Poleg jugoslovanstva je bila druga ideološka struja, ki je dominirala v političnem življenju na Hrvaškem po letu 1860, vsehrvaški koncept Anteja Starčevića¹⁹

¹⁶ Tadija Smičiklas: *Život i djela dra. Franje Račkog*. Zagreb 1895, str. 41.

¹⁷ Djuro Daničić (1825-1882), filozof. Leta 1866 je postal tajnik JAZU; od 1873-1877 je odšel predavat na Veliko šolo v Beograd. Podpiral je jezikovno reformo V.S. Karadžića; leta 1880 je v okviru delovanja JAZU spodbudil veliki Riječnih hrvatskog ili srpskog jezika.

¹⁸ Smičiklas, n.d., str. 83.

¹⁹ Ante Starčević (1823-1896), politik, književnik; narodni poslanec hrvaškega sabora, s preki-

in njegove Stranke prava. Ob Starčeviću je imel v Stranki prava najbolj izpostavljeno vlogo Eugen Kvaternik.²⁰

Ante Starčević in Eugen Kvaternik sta kot osnovo svojega političnega koncepta vzela hrvaško državno pravo. Posledica takšne politične podlage je bila ideologija, ki je zagovarjala ustvaritev neodvisne hrvaške države. Čeprav je bil na začetku svojega političnega delovanja Starčević "ilirec", so v njegovem kasnejšem političnem delovanju "ilirci" predstavljali največjega političnega nasprotnika.

K vzponu pravašev v 60-tih letih 19. stoletja je prispeval politični neuspeh Narodne stranke glede vprašanja statusa Banovine Hrvaške v habsburški monarhiji. Ta neuspeh je privedel do razkola v Narodni stranki na tiste, ki so ostali s Strossmayerjem in Račkim in z njunimi trialističnimi zamislivi ureditve cesarstva, in na skupino, ki jo je vodil Ivan Mažuranić. Ta je menila, da bo želeni politični cilj lahko dosegla z naslonitvijo na Dunaj. Mažuranić je s svojimi pristaši ustanovil Samostojno narodno stranko,²¹ ki pa je z dualizmom oziroma nastankom Avstro-Ogrske leta 1867 in hrvaško-ogrške "nagodbne" leta 1868²² izgubila na ugledu in doživela na volitvah neuspeh.

Ostanki Narodne stranke so se ob vse večji politični pasivnosti Strossmayerja in Račkega, priključili Neodvisni narodni stranki, ko je bila ta osnovana, so začeli odkrito sodelovanje z unionisti. Spreminjali so se v povsem "nagodbno" stranko. Na čelu Neodvisne narodne stranke je bil odvetnik iz Osijeka Matija Mrazović.²³

nitvami, od leta 1861; ustanovitelj in ideolog Stranke prava. Glavnega sovražnika Hrvatov je Starčević videl v Avstriji, čeprav ni zmanjševal nevarnosti za Hrvaško s strani Madžarske.

²⁰ Eugen Kvaternik (1825-1871), politik; s Starčevićem sta položila temelje pravaški politiki. Za Kvaternika so bili sovražniki hrvaškega naroda Avstrija in Madžarska. Večkrat je bil zaprt. Leta 1871 je v Rakovici sprožil upor proti oblasti; v upor je bil ubit.

²¹ Samostojno narodno stranko je ustanovil Ivan Mažuranić, da bi lahko vodil politiko sporazumevanje z dvorom. Z sprejetjem Avstro-ogrške pogodbe o dualistični ureditvi habsburške monarhije se je zavzemal za pogodbo med Ogrsko in Hrvaško.

²² Hrvaško-ogrsko pogodbo je z zakonsko odredbo z dne 30. 11. 1868 potrdil Franc Jožef, ko jo je pred tem, 8. 11. 1868, sprejel hrvaško-slavonski sabor. Po členu 1 so Kraljevina Ogrska in kraljevine Hrvaška, Slavonija in Dalmacija "tvorile eno državno skupnost". Po členu 4 so kraljevine Hrvaška, Slavonija in Dalmacija priznale ogrskemu državnemu zboru, da odreja skupne posle med kraljevstvi krone sv. Štefana, ki vstopajo v ogrski del monarhije. (Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevino Hrvatsku i Slavoniju, god. 1868 - Komad I-IV, broj 1-19, Zagreb 1901, str. 116) Med najvažnejšimi skupnimi posli, določali so jih paragrafi od 5 do 10, so bila določila glede stroškov za kraljevi dvor, vprašanje obrambe in mobilizacije vojakov, finančni in davčni sistem, denarni in bančni posli in vsi posli povezani z gospodarsko dejavnostjo, npr. obrt, trgovina, pošta, železnice in drugo. Ladislav Polić je v "Mesečniku pravnikičkog društva u Zagrebu" (br. 2, knjiga I, Zagreb 1911, str. 98) pisal o Georgu Jellineku, ki je napisal knjigo "Lehre von den Staatenverbindungen", v kateri je med drugim prikazal teoretične konstrukcije avstro-ogrškega dualizma in tudi položaj Hrvaške v okviru dualistične monarhije. Po mnenju Polića je Jellinek zavrnil nauk o unio realis in aequali iure (o enem pravnem položaju posebnih enot), ko je dokazoval, da je Hrvaška zadržala mnoge svoje zgodovinske individualnosti. Po njegovem mnenju je bila Hrvaška po pravni strani provinca Ogrske, ta pa je bila v odnosu do Hrvaške enotna, čeprav močno decentralizirana država. Kot potrditev temu je navedel pet razlogov: a) Ogrska in Hrvaška so nosile oznako ene državne skupnosti, b) eno kronanje, c) sodelovanje hrvaških zastopnikov v ogrskem državnem zboru pri ustvarjanju ogrske državne volje; kontrola ogrske države nad hrvaško avtonomijo s pomočjo hrvaškega ministra, d) imenovanje bana na predlog ogrskega ministrskega predsednika. V delu "Weber Statsfragmente" iz leta 1896 je Jellinek za "državne fragmente" imenoval takšne državne tvorbe, ki niso bile niti države niti province niti komune, ampak takšne formacije z več elementi države, čeprav nimajo vseh elementov. Največ od vseh državnih fragmentov sta imeli ločeni kraljevini Hrvaška in Slavonija, ki sta bili blizu državi, čeprav nista to bili, predvsem ker je bil hrvaški kralj tako povezan z ogrskim, da ni mogel brez tega nikoli samostojno izvesti nobenega vladarskega dejanja. To je izvajal Jellinek iz položaja hrvaškega ministra in bana."

²³ Matija Mrazović (1824-1896), politik in pravnik, od 1861 poslanec hrvaškega sabora. Član Narodne stranke, 1871 se je priključil banu Mažuraniću in "nagodbni" politiki; 1880 je izstopil iz

Stranka je leta 1884 načelno sprejela dualizem, vendar ni povsem zavrgla niti trialističnega državnega koncepta.

Neuspeh Narodne stranke kot tudi Samostojne narodne stranke je pripeljal do začetka sodelovanja Neodvisne narodne stranke in pravašev. Neodvisni so na volitvah v hrvaški sabor leta 1887 doživeli popolni poraz in so izginili s političnega prizorišča.

Ante Starčević in Eugen Kvaternik sta našla oporo za svoja stališča v nauku Pavla Ritterja Vitezovića,²⁴ "ki je zajemal južne Slované pod hrvaškim imenom".²⁵ Temeljna načela političnega koncepta so pravaši našli v samostojnosti hrvaške srednjeveške države, ki ni izgubila neodvisnosti s "pacto convento", niti z izvolitvijo Habsburžana za kralja v Cetingradu leta 1527. Tako pacta conventa kot ustoličenje Habsburžanov za hrvaške kralje je bil rezultat dvostranskega dogovora; v prvem primeru je bil to državnopravni akt, sprejet s sporazumom med Ogrsko in Hrvaško; to velja tudi za drugi primer, ko je šlo za sporazum med Avstrijo in Hrvaško. V obeh primerih je vladar potrdil pravice političnega ljudstva (plemstva), pa tudi narodnega predstavnštva (sabora). Zaradi te slavne preteklosti Hrvatov so pravaši smatrali, da je v interesu južnih Slovanov, da se razglasilo za Hrvate. S takšno razlago hrvaške zgodovine je nastala pri pravaših zavest o končnem cilju - oblikovanju neodvisne hrvaške države. Zaradi tega je Mirjana Gross trdila: "Starčević torej poziva pravaše, da poučijo hrvaški narod o njihovi nekdanji 'veličini' in bodoči moči, če se vsi južni Slovani (razen Bolgarov) razglasijo za Hrvate".²⁶

Leta 1890 je bil Starčević že star in bolan. Na koncu fizičnih moči in politične energije se je potegnil vase in postopoma spreminjal prvotni vsehrvaški program in velikohrvaški koncept v priznanje, nacionalne individualnosti tudi drugim južnim Slovanom.

Pred smrtjo se je Starčeviću v vodenje stranke vsilil Josip Frank,²⁷ ki je s svojim skrajno nacionalističnim velikohrvaškim programom povzročil razkol v Stranki prava. Vendar je treba izpostaviti pomembno dejstvo, da je po političnem porazu Narodne stranke in Neodvisne narodne stranke postala Stranka prava najvplivnejša politična stranka na Hrvaškem. "Poleg tega je bila v začetku osemdesetih let 19. stoletja na Hrvaškem vsa mladina za Starčevića. Bila je to normalna reakcija na prvo desetletje "nagodbene" sistema, za tedanje hrvaško, Prokrustovo posteljo (...). Ta mladina je bila intelektualni proletariat, brez vsakršne materialne osnove; prej ali slej je morala poseči po skorjici kruha.

Dvajsetletnemu Kriškoviću²⁸ je bil šestdesetletni Ante Starčević idol, neomajni

Narodne stranke in osnoval Neodvisno narodno stranko.

²⁴ Pavao Ritter Vitezović (1652-1713), književnik, zgodovinar, politik; leta 1684 je bil imenovan za kapetana regimenta in viteza, 1694 je postal upravitelj Zemeljske tiskare v Zagrebu. Hrvate, Srbe in Slovence je zejel pod skupnim imenom Hrvati; zahteval je, da se Hrvaški priključijo vse južnoslovenske pokrajine (velikohrvatska koncepcija).

²⁵ Mirjana Gross: Povijest pravaške ideologije. Zagreb 1973, str. 40.

²⁶ Gross, n.d., str. 176.

²⁷ Josip Frank (1844-1911), pravnik, politik; leta 1890 se je priključil Stranki prava; po razcepu v stranki 1895 je ustanovil "Čisto stranko prava"; pripadniki te stranke so se imenovali zato frankovci. V politiki se je naslanjal na Dunaj in nasprotoval združevanju južnoslovenskih pokrajin. Formalno je ta stranka nehala delovati z izjavo strankinega vodstva na seji Hrvaškega sabora 29. 10. 1918 o razpustitvi "Čiste stranke prava".

²⁸ Vinko Krišković (1861-1952), je v politiko vstopil v času banovanja Nikole Tomašića; podpiral je politiko Khuena Hedervaryja in je bil izrazito režimski. Ko je postal hrvaški ban 29.6. 1917 Antun Mihalovich, je Krišković postal primeren. Z razpadom Avstroogrske monarhije je končal svojo politično dejavnost.

borbeni narodni voditelj, a se je v osebnem stiku pokazal za lastno karikaturu. Fizično ni bil privlačen, poleg tega zapuščen, surov, tečen (...) Starčević, povedal vam bom - je govoril Krišković še pol stoletja po tem sestanku - je bil navaden vaški modrec 'der Dorfweise', kakršni so po vseh vaseh. Vedno govoriči iste modrosti, primitivec, ki je slabo prebavil svoje enostransko znanje, ki ne vidi dlje od svoje vasi, to je Starčević".²⁹

Kriškovićevo sodbo o Starčeviću sta potrjevala tudi Ante Trumbić in Fran Supilo, ki sta ga kot predstavnika dalmatinskih pravašev obiskala v Zagrebu leta 1891. "Vrhunec obiska pravašev iz Dalmacije v Zagrebu je bil skupni obisk pri Starčeviću. Na čelu z Antejem Trumbićem, Franom Supilom in don Ivanom Padovanom so se prišli dalmatinski pravaši 'pokloniti' Starčeviću. Posledica je bila samo trpkost in razočaranje. Namesto duhovitega, ostroumnega učitelja, osebnosti dostojne najglobljega spoštovanja, so našli tečnega, odsotnega, oslabelega starca, ki sploh ni razumel njihove velike želje, da se končno združi opozicija hrvaških pokrajin in da se z besed preide na delo. Po vtisu enega od prisotnih se je obnašal, kot da bi želel žrtvovati tako stranko kot Hrvaško samo, da je le lahko zadovoljil svojo mržnjo do Strossmayerja. Ta močan vtis, ki je na mladem Supilu pustil dolgotrajno sled, se je ponovil nekoliko kasneje tudi v primeru Stjepana Radića, čeprav on ni bil pravaš. Podobno se je zgodilo tudi 'romarjem' iz Hrvaškega Primorja in Istre na čelu z Vjekoslavom Spinčićem, kateremu je njegov govor o združitvi hrvaških pokrajin prinesel odpust iz profesorske službe. Tudi te je Starčević razočaral s svojim nasprotovanjem, da bi sodelovala tudi opozicija".³⁰

Josip Frank je do 1890 podpiral ogrsko dualistično politiko na Hrvaškem. Leta 1892 je odkrito pristopil k podpiranju politike velikoavstrijskega kroga, ki ga je vodil nadvojvoda Franc Ferdinand, in je bil sovražno razpložen do dualistične ureditve monarhije in se je zavzemal za ponovno vzpostavljanje centralistične Velike Avstrije. Frank je mislil, da si bo s pomočjo velikoavstrijskega kroga zagotovil v Hrvaški stranki prava oblast in da bo nato udejanil pravaško programsko načelo o formiranju samostojne hrvaške 'državnosti' na načelih zgodovinskega prava.

Takšna pričakovanja so bila zaradi stvarnih političnih odnosov v dualistični monarhiji iluzorna, kajti to bi pomenilo, da se mora Ogrska odreči svojemu položaju enakopravnega državno-pravnega subjekta z Avstrijo. Po drugi strani je razkol v Stranki prava leta 1895 in naslanjanje "Čiste stranke prava" na Dunaj prispevalo k slabitvi vpliva stranke, ki ni uspela izkoristiti priložnosti, ki so jih ponujale zgodovinske okoliščine. S slabitvijo pravaštva je na politično prizorišče stopala radikalna mladina, ki je bila pod vplivom jugoslovanske ideje in nauka o vseslovanstvu. Med jugoslovansko opredeljenimi mladimi je bilo največ študentov, ki so študirali na Dunaju, v Pragi in v Pešti, kjer so prihajali pod vpliv Massaryka in njegovih idej o slovanski vzajemnosti. Prav pod vplivom Massarykovega vseslovanstva so se zblíževali srbski, hrvaški in slovenski študenti in sprejemali Strossmayerjevo jugoslovansko idejo, ki so jo razvijali in nadgrajevali.

V Dalmaciji in Istri je imela Narodna stranka odločilen politični vpliv do osemdesetih let 19. stoletja, ko je v njenih vrstah prišlo do razkola in da ustanovitve Srbske narodne stranke leta 1879 in Hrvaške narodne stranke leta 1889. Medtem ko je Srbska narodna stranka ostala na stališču glede avtonomije Dal-

²⁹ Josip Horvat: Hrvatski panoptikum. Zagreb 1982, str. 60-61.

³⁰ Gross, n.d., str. 272.

macije in je nasprotovala združevanju banske Hrvaške in Dalmacije, je Hrvaška narodna stranka poudarjala načelo hrvaškega državnega prava in zedinjenja Hrvaške, Dalmacije in Slavonije v eno celoto, z zagotovitvijo enakopravnosti Hrvatov in Srbov v Dalmaciji.

Začetki pravaštva v Dalmaciji so bili v osemdesetih letih 19. stoletja. Tam je bilo pravaštvo bolj umirjeno glede na ekstremne poglede pravašev v banski Hrvaški. Na čelu stranke prava v Dalmaciji so bili Ante Trumbić in Fran Supilo, v Istri pa Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić in Eugen Kumičić. Liberalno pravaštvo v Dalmaciji je odkrito nasprotovalo frankovcem in je začelo sodelovati zaradi programske sorodnosti s Hrvaško narodno stranko. Na zasedanju Dalmatinskega sabora leta 1903 sta Stranka prava in Narodna hrvaška stranka oblikovali skupen program, s katerim sta opredelili pot k Reški in Zadrski resoluciji in osnovanju Hrvaško-srbske koalicije.

Dve leti kasneje, oktobra 1905, so poslanci hrvaškega in dalmatinskega sabora, razen unionistov in frankovcev, podpisali na Reki resolucijo, v kateri so opozarjali na enako nevarnost za Hrvaško tako od velikoavstrijskega kot od velikomadžarskega državnega koncepta.

Jugoslovanska misel in načela federalizma od Reške in Zadrske resolucije do prve svetovne vojne

Neposredno po objavi Reške resolucije, je bila na zasedanju Srbske narodne stranke v Zadru sprejeta Zadrska resolucija, v kateri je poudarjeno, da se bo Srbska narodna stranka borila za združitev Hrvaške in Dalmacije, če priznajo hrvaške politične stranke enakopraven položaj hrvaškega in srbskega naroda v Hrvaški.

Z zблиževanjem in sodelovanjem enega dela hrvaških in srbskih politikov na Hrvaškem je bila ustanovljena koalicija političnih strank pod imenom Hrvaško-srbska koalicija, ki je leta 1906 po zmagi na volitvah v hrvaški sabor prišla na oblast.

Hrvaško-srbska koalicija je bila rezultat politike Reške in Zadrske resolucije. Vanjo so vstopile: Hrvaška ljudska napredna stranka (*Hrvatska pučka napredna stranka*), Hrvaška stranka prava (*Hrvatska stranka prava*), Srbska samostojna stranka (*Srpska samostalna stranka*) in Samostojni klub (*Samostalni klub*). V okviru Koalicije je nekaj časa deloval tudi Fran Supilo. Koalicija je 12. decembra 1905 objavila svoj nastanek in program, v katerem se je zavzemala za gospodarske, socialne in politične reforme ter za bratstvo in enotnost Hrvatov in Srbov, pri čemer je ostajala v okvirih "nagodbene" politike. S prihodom na oblast leta 1906, po sprejetju "železničarske pragmatike" (1907), ki je uvedla na železnice na Hrvaškem madžarščino kot uradni jezik, je Koalicija na skupnem zasedanju ogrskega državnega zbora sicer temu nasprotovala, čeprav brez uspeha. Proti vodstvu Koalicije je bil na osnovi ponarejenih dokumentov, ki jih je izdelal dunajski zgodovinar Friedjung, sprožen veleizdajalski sodni proces z obtožbo o razbijanju avstro-ogrške monarhije in o združitvi Hrvaške s Kraljevino Srbijo. Posebno hudo je bil oklevetan Supilo, ki je zaradi strahopetnega obnašanja vodstva Koalicije iz nje izstopil. Vodstvo je prevzel Svetozar Pribičević. Z njegovim prihodom na čelo Koalicije je ta do režima zavzela oportunistični odnos in stališče pasivnega čakanja glede na razvoj mednarodnih oziroma meddržavnih odnosov.

S prihodom na oblast Hrvaško-srbska koalicija ni izvajala niti enega načela, značilnega za opozicijske stranke in na osnovi katerih je na volitvah zmagala. Na oblasti se je povsem pasivizirala, kar je prispevalo k upadanju njenega ugleda. Izjasnila se ni niti o jugoslovanski ideji niti o aneksijski krizi leta 1908 po vključitvi Bosne in Hercegovine v Avstro-ogrsko monarhijo, čeprav je to izzvalo burno nezadovoljstvo, ne samo v Kraljevini Srbiji, ampak tudi pri drugih južnoslovanskih narodih.

Vendar tudi takšna Koalicija, ki ni želela nasprotovati Pešti, ni bila vedno po volji režimu, saj je predstavljala simbol zблиževanja Hrvatov in Srbov na Hrvaškem, v čemer so v režimu videli nevarnost za svoje bistvene interese. Zato je režim nasilno prekinil politične procese na Hrvaškem in uvedel aprila 1912 Komisarjat, za komisarja pa je postavil Slavka Cuvaja, svojega človeka. Njegov režim je izzval nezadovoljstva v vseh slovanskih pokrajinah dvojne monarhije. Demonstracije proti Komisarjatu so bile skoraj v vseh hrvaških, dalmatinskih, bosanskih in istrskih mestih. Z njih so bili pošiljani protesti dunajskemu parlamentu. Posebno ostre so bile demonstracije v Zagrebu. Upora ni mogla zadušiti niti represija.

Močan odpor Komisarjatu in množične demonstracije so prisilile režim, da je leta 1913 dopustil izvedbo volitev v hrvaški sabor. Na volitvah je s pomočjo Ogrske, po protizakonitih postopkih v času izvajanja volitev, zmagala Hrvaško-srbska koalicija. Zanja se je madžarska vlada odločila zaradi njene preverjene politične neaktivnosti. S ponovnim prihodom na oblast je Koalicija disciplinirano izvajala smernice madžarske vlade in s tem izpolnjevala pričakovanja, ki jih je vanjo polagala Ogrska, ko jo je podpirala na škodo drugih političnih strank.

"Ko je madžarski minister Istvan Tisza uspel spomladi 1913 z nasilnimi ukrepi izglasovati reakcionarno volilno reformo, je nastopil pravi čas, da se končno pozabava tudi s problemom komisariata na Hrvaškem na način, ki je pokazal zmago dualističnih dejavnikov nad velikoavstrijskimi. Namesto vojne diktature je bil ponovno uveden madžarski režim, katerega namen je bil pomiriti centrifugalne sile. Kot podpora režimu je v poštev prišla samo Hrvaško-srbska koalicija pod vodstvom Svetozarja Pribičevića. Predstavljala je interese višjih slojev hrvaškega in srbskega meščanstva, zaskrbljenega za svoje skromne gospodarske pozicije, ki so jih predvojni absolutistični režimi močno ogrožali (...) Predstavniki Koalicije so se bali vsakega novega koraka opozicijske politike in so zato morali končati v sistemski politiki neprožnosti, povezani z željo biti na oblasti (...) Ko je bil decembra 1913 komisariat ukinjen, je Koalicija s pomočjo vlade dobila na volitvah absolutno večino glasov. Tako je Koalicija postala vladajoča skupina z mnogimi obeležji starih madžarodov".³¹

Tik pred prvo svetovno vojno so na pozicijah jugoslovanstva na Hrvaškem bili le liberalno krilo Stranke prava v Dalmaciji in Istri in jugoslovansko orientirana mladina. Ostale meščanske stranke so sprejele jugoslovansko idejo, ko je bil v vojni poraz centralnih sil neizbežen. To je veljalo predvsem za Hrvaško-srbsko koalicijo, ko se je opredelila za jugoslovansko državo in vstopila v Narodno vijeće šele 5. oktobra 1918, torej neposredno pred zlomom Avstro-ogrske monarhije.

Razprave in spopade okoli jugoslovanske ideje in udejanjanja le-te prek ustvarjanja države južnih Slovanov na federativnem načelu je prekinila prva svetovna vojna, dokler niso te predpostavke zaradi spleta zgodovinskih okoliščin, zaradi interesa velikih sil (Antante) iz nerealnih predpostavk, prerasle v realne pogoje za ustvaritev skupne države južnih Slovanov. Zahvala za to gre zgodovinskim oko-

³¹ Gross, n.d., str. 411-412.

liščinam, ki so to omogočile, npr. Oktobrska revolucija, vstop ZDA v vojno in stališča ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona o samoodločbi narodov. Umetna državna tvorba Kraljevina SHS (Kraljevina Jugoslavija) je kmalu postala torišče notranjih spopadov med posameznimi pokrajinami oziroma narodi v njene sestave, kar je še bolj spodbujala velikosrbska politika.

Zgodovinski razvoj Hrvaške po prvi svetovni vojni je v svoji resničnosti pokazal, da je udejanjanje federativnega načela, kot ga je zagovarjal del slovenskih in hrvaških politikov, z mislijo jugoslovanstva, bil neprimerna ideja zaradi številnih antagonizmov med jugoslovanskimi pokrajinami tako v okviru Kraljevine Jugoslavije kot Socialistične federativne republike Jugoslavije. Razpad prve in druge Jugoslavije je bil realnost, ki se je zgodila v določenem zgodovinskem trenutku. Glede Kraljevine Jugoslavije je to bila druga svetovna vojna, medtem ko je razpad SFRJ spodbudil padec "berlinskega zida", večstrankarske volitve na Hrvaškem in v drugih federalnih enotah - republikah jugoslovanske skupne države.

Sklep

Pojav ideje jugoslovanstva je bil rezultat notranjih in zunanjih dejavnikov na območju "južnoslovanskih" pokrajin v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, pri čemer Hrvaška ni bila izjema.

Revolucijsko leto 1848 v Evropi je spodbudilo bujenje nacionalne zavesti tudi na Hrvaškem. Pod vplivom vseevropskega nacionalnega gibanja je velik del hrvaških politikov menil, da je v okviru Avstro-Ogrske, z demokratizacijo političnega življenja, preustrojem centralistične monarhije v federativno državo, v kateri bi južnoslovanski narodi formirali, ob Avstriji in Ogrski, svojo federalno enoto, mogoče rešiti najbolj kompliciran problem habsburške monarhije - nacionalno vprašanje.

Sama jugoslovanska ideja od njenega pojavljanja je vsebovala vrsto protislovij, ker sta bili med samimi njenimi pobudniki dve struji, katerih izhodišče je med seboj nespravljivo: unitaristično in federalistično. Tako enim kot drugim predstavnikom jugoslovanske ideje je bil cilj nastanek "jugoslovanske države". Razlika je bila v tem, da je Kraljevina Srbija v "jugoslovanski ideji" videla realno možnost uresničitve programa "Velike Srbije", medtem ko so predstavniki južnih Slovanov iz habsburške monarhije (z izjemami) videli svojo bodočnost v okviru zvezne države, države enakopravnih narodov.

Zaradi protislovij in stalnih spopadov med obema konceptoma, zaradi neresenih poglavitnih vprašanj tako v Kraljevini Jugoslaviji med obema svetovnima vojnama kot v povojni Jugoslaviji je bil rezultat tega spopada hiter razpad Kraljevine Jugoslavije leta 1941 in SFR Jugoslavije leta 1990. Glede na to, da se fenomen "jugoslovanstva" pod različnimi imeni pojavlja tudi v sodobnosti, je tema o jugoslovanski misli in načelih federalizma (federativnosti) na Hrvaškem do prve svetovne vojne tudi danes v veliki meri aktualna.

 Viri in literatura

Viri:

Hrvatski državni arhiv; Kršnjavi, Iso: Zapisci - iza kulisa Hrvatske politike, I-II, Mladost, Zagreb, 1986; Sbornik zakona i naredaba za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, god. 1863., Svezak I (komad I-XCXXIV. br. 1-318.), Zagreb, 1865; "Danica Horvatska, Slavonska, Dalmatinska", Zagreb, br. 30 od 24. srpnja 1847. godine

Literatura:

Banac, Ivo: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji - porijeklo, povijest, politika*. Zagreb 1988; Beuc, Ivan: *Povijest države i prava na području SFRJ*. Zagreb 1986; Bogdanov, Vaso: *Ante Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu jugoslavenskih naroda*. Zagreb 1952; Bogdanov, Vaso: *Hrvatski narodni pokret 1903/4*. Zagreb 1951; Džoić, Dragomir: *Federalističke teorije i hrvatska država*. Zagreb 1998; Dabinović, Antun: *Hrvatska državna i pravna povijest*. Zagreb 1990; Gross, Mirjana: *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb 1973; Grupa autora: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. st. do početka 20. st.)*. Zagreb 1981; Herceg, Jakša: *Ilirizam, preteča jugoslavenstva*. Split 1930; Horvat, Josip: *Hrvatski panoptikum*. Zagreb 1982; Kermavner, Dušan: *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*. Ljubljana 1968; Korunić, Petar: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875*. Zagreb 1989; Matvejević, Predrag: *Jugoslavenstvo danas*. Beograd 1984; Pavlinović, Mihovil: *Hrvatski razgovori*. Zadar 1877; Pleterski, Janko: *Nacije, Jugoslavija, revolucija*. Beograd 1985; Seton-Watson R. W. i Jugoslaveni (Korespondencija), knjiga I. i II. Zagreb-London 1976; Šidak, Jaroslav: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb 1981; Šimunić, Petar: "Narčetanije". Zagreb 1944; Sirotković, Hodimir, Margetić, Lujo: *Povijest države i prava naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb 1990; Smičiklas, Tadija: *Život i djela dra. Franje Račkoga*. Zagreb 1895; Starčević, Ante: *Bilik slavenstvu ilika hrvatstvu*. Zagreb 1867; Stojanović, Nikola: *Srbija i jugoslavensko pitanje*. Beograd 1930; Taylor, A.J.P.: *Habsburška monarhija 1809-1918*. Zagreb 1990; Tuđman, Franjo: *Velike ideje i mali narodi*. Zagreb 1990.

Prevedel Zdenko Čepič

 Dragomir Džoić, Stipe Ivanda

 THE YUGOSLAV IDEA AND THE PRINCIPLES OF FEDERALISM IN CROATIA BEFORE THE FIRST WORLD WAR

 S u m m a r y

It is impossible to speak about federalism among the southern Slavic politicians, including the Croat, without understanding a historical phenomenon known as the Yugoslav idea, and a programme whose objective was the formation of a Yugoslav state. This is the main reason for this work being connected with the two key concepts: the Yugoslav idea and the federal principle.

In the period between 1918 and 1941 most politicians in Croatia defended the view that a joint state of southern Slavs should have a federal structure; on the other hand, most political parties in Serbia strove for a centralised state in which Serbia would enjoy a special (privileged) status.

The intention of this work, based on vast original sources and literature on this topic, is to shed a critical light on the problems related to the Yugoslav ideal and the principle of federalism, so as to substantiate the historical facts which enabled Croatia, regardless of its difficulties between 1918 and 1941, to preserve its cultural heritage and national identity.